

A költő mindig felel

Kovács István 75. születésnapjára

(Az élmény emléke)

Ebben a rövid írásban egy Eötvös-kollégista irodalmár köszönti az Eötvös-kollégista költőt, a 75 éves Kovács Istvánt, aki legendás alakja volt a Kollégiumnak abban az időben, amikor a hetvenes évek második felében e sorok írója a Ménesi út diákja volt; és az élet úgy hozta, hogy akkor és ott Kovács Istvánnak a hallgatója is lehetett versfordítói szemináriumán. Lengyel költők versein tanultuk a versfordítás fogásait; s ma is emlékszem, hogy fölfokozott várakozás előzte meg az órákat: abban időben történt meg Cyprian Norwid magyarországi „felfedezése”, nem kis részben Kovács István jóvoltából.

Azóta sok idő eltelt, majdnem fél évszázad; és közben sarkaiból kifordult a világ, de kinek-kinek a Ménesi úti emlékei eleven és tartalmas valóságok ma is. Az ifjúkort kivételes időként éltük meg abban a kollégiumi rezervátumban; sokan sokat köszönhetünk azoknak a daliás időeknek. Mi, akkor egy évtizeddel fiatalabbak, a vele való találkozás élményét is.

Kovács István egy tavalyi interjúban, *a költő születésének emblemikus pillanatában* idézte föl a Kollégiumot:

„Pontosan emlékszem (úgy, mintha a lelkem egy súlyos műtéten esett volna át), hogy 1965. november 25-én írtam meg az első versemet. Az Eötvös Kollégium egyik szobájának emeletes vaságyán, egy méterre a mennyezettől. Éjjel, fejen. Annyira múltó betűhalmaz-víziónak éreztem, hogy csak napok múlva vetettem papírra. Anyám riasztó árvaságáról szólt, amit születésem órájában már megözvegyülten érezhettem. Csak én tudtam, hogy egy szerelem összekuszált idegrendszer hálózta be a verset, az örökkévalóságnak címzett vallomást. A fájdalom és a teremtető csoda időnként egymáson áttetsző fogalmak, ezért nem hagytam abba a versírást. *Havon forgó ég* címmel 1973-ban jelent meg az első kötetem.” (Az interjú az *Új Ember* 2019. március 17-ei számának Mértékadó mellékletében jelent meg.)

MOHAI V. LAJOS (1956) irodalomtörténész, kritikus, Kosztolányi életművének kutatója. Legutóbbi könyve: *Rózsa utca, rertospektív* (2017).

(Vers közelebbről)

A költőnek egy szintén korai, a Kollégiumban írt, hasonló tárgyú verse megjelent *Havon forgó ég* című pályanyitó kötetében. Kettős családi kép rájárában az apa és az anya alakja. Mindkettő tragikus, szenvedő vers; szenvednek a vers alakjai, és e szenvedés alól a költő sem tudja, akarja kivonni magát. Kihallatszik belőle a költő megrendültsége; halott apa, az árvaságában síró anya tragikumai és mindezen tragikumok (hiszem mindkettő más és más) rávetítődnek a költő tragikumára, amelyik viszont egy és oszthatatlan fájdalom formájában mutatkozik meg. Nincs föloldás. Két gazdaságosan fölépített és megszerkesztett négy-soros, a személyes emlék fölemelése költői erővel. Jelentős vers (történelmi, mai fogalmak szerint: emlékezetpolitikai) áthallásokkal.

(„Anyám riasztó árvaságáról szólt, amit születésem órájában már megöze-
vegyülten érezhettem.”)

Két kép

1

APÁM A FÖLDRE TAPADT JÉGVIRÁGNAK

egy fagypontra alatti reggelen.

Ujjamban, ha fázom,

az Ő emlékét melengetem.

2

ANYÁM MA ÉJJEL IS SÍRT.

Az árnyak tárgyakká merevedtek.

Vérszínű vakolat szemerkélt.

A falak magukba zárva meneteltek.

A riasztó árvaság az egyéni életen túlmutatva is megjelent, megmutatva, hogy az élet neheze a költőé. Két vers rövid részleteit másolom ide, ezek az akkor legendás vidéki folyóirat, a *Tiszatáj* hasábjain jelentek meg 1978 szeptemberében:

Kierkegaard artistái

Lengünk

tátogó porondok fölött,

a nap foltjaival beszennyezetten.

Rózsák színeváltozása:

*árnyékok merülnek el
canossajárás előtti*

és utáni árnyak –

Költői hozzájárulás a Kádár-kori pangó világhoz, vallomás a szertefoszló ideákról, az életre ragadt hazugságokról, a kiszolgáltatottságról, a személyek és személyiségek megsokszorozódott árnyékairól.

Most e születésnapjára laudációhoz *A tér töredékei* című, 1995-ben megjelent, válogatott és új verseinek kötetét vettem elő. Annak idején rövid kritikát írtam róla, most ezt egészítem ki.

(A tér töredékei)

Szigorú ciklusrendbe sorakoztatott versek gyűjteményéből áll Kovács István testes válogatása: *A tér töredékei* című életműmetszet természetesen idős el a pálya korai fejleményeinél, kijelölve a költő fontos ihletői közül például az illyési anyanyelvi, nemzeti és közép-európai témahagyományt, hogy egyszer csak elénk tárja Kovács István kifejtett, biztos versbeszédét, összetéveszthetetlen líranyelvét, melynek eredeti mintája Nagy László hatvanas évekbeli versszerkezetéből, képalakításából idézhető fel.

A könyv kiérlelt formában annak a hatásnak egyénített, önálló világképpel is fölruházott költőiségéről számol be, amelyet a *Vérugató tündér* (1956–1965) és a *Menyegző* (1964) világképe és élménytradíciója jelenít meg a magyar líratörténetben. A tér töredékei olvasójának jó oka volt arra, hogy ne feledkezzen el Kovács István választott mesterének megfellebbezhetetlen költői helyfoglalásáról: ez ugyanis a lírikus szemében sérthetetlen terület, jelképes földrész, ezért a világ érzékelésének garanciája. „Írányod árnyék nélküli kő” – írja hozzá.

Miféle érzések, indulatok kivetítője hát ez a korántsem könnyen fölfejtendő, de poétikailag iskolázott versbeszéd, a lírai közvetlenség tervszerű oldásának, sőt így valójában elutasításának sokszor merész, hol súlyos és tömör, hol mármár bizony ezoterikus képlete? A kérdés nem szokványos, mivel Kovács István jellegzetes élménylírát művel, magától értetődően működik művészi ösztöne – ugyanakkor költői grammatikáját szimbolikus értés táplálja, mozgatója a képi intuíció. Az első önkéntelenül kínáló példa erre Nagy László átütő hatású mutató két verse, a Jel – a tört út. Prózaszövegei formateremtő elvét az önélet-rajzosság szolgáltatja; voltaképp lírai jegyzetek, mondanivalójuk a kiválasztott élettények függvénye, főleg a gyermekkor képzeleti hatnak elementárisan bennük. A prózaversek arra hivatottak, hogy a költő által befogható horizontot bővítsék, kitágítsák.

A Homokpad ciklus a visszaidézés briliáns képzelőerejével önismereti folyamatrajz – Kovács István hasonló versképződményeinek poétikai magyarázatára akkor lelünk rá, ha költészetének jellegét, karakterizáló vonását a koncentrált képiségben látjuk. Sohase a nyersanyag, mindig az átlényegített kép, az izzó metafora, a közlés képi kulminációja izgatja; hogy csak egyetlen kitüntetett témáját, az anyanyelv képzetkörét ragadjuk ki a kontextusból:

„Nyelvünk huszita máglya – hamvad” (*Csángók*);

az illyési magasság példaszerű fölfedése történik ezekben a sorokban:

„Ha nem teremt
töredelem
a nyelv” (*Véset egy bábeli óvóhelyen*)

és

„Reszelő agyú szellemek
bevérzik nyelvünk határait” (*A halál ajkain*).

A költő nem bánik könnyű kézzel a szavakkal, a fogalmakkal, a képekkel; megfontolt a versbeszéde. Osztozik az *Elérhetetlen föld* alkotógárdájával a formafegyelem szigorában, és részben megkülönbözteti tőlük a Kelet- és Közép-Európára vetülő szoros tekintet, kíváncsi érdeklődés, ha tetszik: ablaknyitás a *legeurópaibb* magyarok, mások mellett Németh László, Illyés Gyula szellemében, rokonságkeresésében.

(Közös névjegy: a „kilencek”; „Múltaddal valamit kezdeni!”)

A „kilencek” közös névjeggyel, a népi-nemzeti, történelmi tematika megújításának céljával, az illyési „költő, felelj!” lírai realizmusával, hagyományos költői tárgyak kikölcsönzésével léptek az irodalom világába. E költői csoport hazája, otthona a magyar irodalom, a magyar nyelv, a magyar kultúra, és a hatósági tilalmak alá vont magyar történelmi események, a márciusok és októberek vissza- és földidézése. Mintha csak Kölcsey híres mondata vált volna kiindulópontjává lírai föllépésüknek: „Múltaddal valamit kezdeni!”

Ehhez a tematikához illett Utassy József híres márciusi ifjakat megidéző nagy verse, vagy a léthiány olyan költői megjelenése, amely Oláh János verseiből olvasható ki. Egyikük, Győri László ezt írta egyik könyve fölszövegére: „Benne voltam az *Elérhetetlen föld*ben, a kilencek gyűjteményében” – ez a mondat nem más, mint az idő távolából is szóló önazonosító kitétel, melyben e költőcsoport tagjai mind osztoznak. Ő írta azt is, hogy: „mindenki tartozik valahová, minden versíró olyan rab, hogy ezt a bilincset hordja”.

Az első mondat az antológiában résztvevők erős, büszkén vállalt közösségi élményére, az összetartozásra utal, és ez a közösség, az irodalmi pályák külön útjaival is, máig meglepően erős maradt, patetikusan fogalmazva, az antológia tagjai nem felejtik, hogy egykoron „egymás kezét” fogták; körülhatárolható élménykör ez. Közös névjegyük ott a magyar irodalom asztalán, világlátásuk és a költészeti tradíciókhoz való kapcsolódásuk azonban különböző mintákat jelent.

Mint korábban írtam: Kovács István fontos ihlető forrásává tette az illyési anyanyelvi, nemzeti és közép-európai témahagyományt, hogy aztán életművében élénk tárja kifejezett versbeszédét, összetéveszthetetlen líranyelvét, melynek eredeti mintája Nagy László hatvanas évekbeli versszerkezetéből, képalkotásából idézhető fel, de hatott rá Pilinszky János lírája is, mint a tömörítés példája. Az idézett interjúban a költő ki is tért Pilinszky négysorosának műzsájára, a költői redukcióra, amely az ő versépítkezésében is megjelenik. Fontos megjegyezni, hogy az *Elérhetetlen föld* költői másképp, mind-mind másképpen építették föl a lírai világukat; Péntek Imre például úgy hozott létre saját alkotói individuumot, költői személyiséget, teremtett saját autonómiát, hogy a körön belüli másfajta líraképzésével is az *Elérhetetlen föld* költője maradt, akárcsak Győri László. Péntek Imre lírafölfogásának ugyancsak megvolt a poétikai dimenziója, poétikai hozománya, amelyre egész életében ügyelt: a többféle regiszteren való játszás, mély merítés a régi magyar költői és népköltészeti hagyományból, az akkori emigrációs és kisebbségi irodalomból; Győri és Péntek munkáiból látszik, hogy a nemzeti/népi iránti elkötelezettség nem áll szemben például az expresszionista versbeszédrel, a Kassák-féle mintával. Épp ezek a lírikusi életművek mutatják meg azt is, hogy minden költőnek rá kell lelnie azokra a pontokra, ahol termékeny feszültségben állhat a tradícióval, miközben merít belőle, újrafarmálja önmaga és az olvasója számára.

Kovács István is e fölfogás jegyében alkotta meg lírai személyiségét.

Ma sem tudnék mást írni, mint negyedszázaddal ezelőtt, hogy Kovács István költői személyét és lírai minőségét látva, Illyés Gyula szeme csalhatatlannak bizonyult. A költő életművében a nemzeti elem a domináns. Ahogy Illyés, e mára méltatlanul mellőzötté vált nagy hazafi és magyar költő mondaná: a költő felel. Én ezt azzal egészíteném ki – és erre az elmúlt negyedszázad fölcsökő lázai, botrányokozó akciói és nacionalista rohamai intő jelek –, hogy Kovács István makulátlan tisztességgel állta meg a helyét; zajban, képletes barikádokon és az elcsendesedett dolgozószoba magányában. Tudta, hogy *a költő mindig felel*.

Még valami: Kovács István kiszámolta, hogy tíz és fél évenként jelenik meg verseskötete; ő a ritkán megszólaló költők társaságát gyarapítja, akikről Pilinszky János azt írta, hogy: „Nem az a fontos, hogy a madár hányszor csap a szárnyával, hanem hogy íveljen.”